

Jacques De Visscher

Figuren van de
gastvrijheid

*Naar een filosofie van
de concrete herbergzaamheid*

Klement

Voor de kleinkinderen

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council® (FSC®) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

www.uitgeverijklement.nl

© 2017 Uitgeverij Klement, Utrecht

Alle rechten voorbehouden.

Ontwerp omslag: Prezns, Marco Bolsenbroek

Opmaak binnenwerk: Prezns, Marco Bolsenbroek

Illustratie omslag: Jean Bertrand Restout (1732-1797), *Philémon et Baucis donnant l'hospitalité à Jupiter et Mercure*, 1769. Musée des Beaux-Arts, Tours.

ISBN 978 90 8687 186 5

NUR 730

Inhoud

	Woord vooraf	7
	Deel een: Gastvrijheid	11
1	Onthalen en ontvangen	13
	Vreemde gasten (13) Baucis en Philemon (14) Drempels en grenzen (17) Hoe onthalen? (20) Vrijheid door hospitaliteit (26) Ambivalenties (31)	
2	Herbergen en onderdak verlenen	35
	In nood (35) Een politiek thema (36) Opnieuw drempels en grenzen (39) Kosmopolitisme (41) Niet alleen, maar ook door procedures (46) Mythische inspiratie (49)	
3	De geboorte als het eerste onthaal	57
	'Het leven heeft het niet gewild' (57) Zij voltrekken geen fysiologisch proces (62) Eerste enceneringen (65) Het levenslicht zien (69)	
4	Herkomst	75
	Waarom? Waartoe? (75) Waar vandaan? (77) God of Natuur? (80) De alledaagse belevingswereld (84) Het Leven heeft het wél gewild (89) Mythische beeld- en betekenisvorming van de oorsprong (92)	
5	Iemand	101
	'Ik ben het' (101) Geschenk (105) De relativiteit van mijn identiteit (108) Archaische vooronderstelling (112)	

Ontvouwing (114) Erosie van de identiteit (118) Persoon (122)
Persoon en wereld (126) Wie ben ik zelf? (132)

	Deel twee: Gestalten van de herbergzaamheid	137
6	De intimiteit van de dingen	139
	Roeren in de soepketel (139) De dingen en hun logica (143) De heimelijke afspraak met het bed (150) Zich met het huis aankleden (153) Ontluisteringen (155) De scalpel van Le Clézio's vader (159) Ankerpunten in de wereld (163) Verwereldlijking (165) Verlijfelijking en de handigheid van het lichaam (169)	
7	Bouwen, ensceneren, inrichten, wonen.	175
	Ensceneren is existentieel (175) Ingebed in de levensloop (180) Schatplichtig aan de metaforen van theater en toneel (182) Wonen – Robinson Crusoe's les (184) Niemand woont alleen (186) Alles naar wens in mijn huis (188) Architec- tuur (193) Getekend door wonen (199)	
8	Wonen in en met kunstwerken.	205
	Smaak (205) Het voordeel van de leeftijd (207) Aangespro- ken (209) Wonderlijke partners op de levensweg (212) Begrijpen (214) Zonder wreedheid geen feest (218)	
	Deel drie: Onderweg naar de herberg.	227
9	Tijdelijk verblijf	229
	'Ik ben er klaar voor' (229) Socrates (232) Meer dan één geboorte (241) Een gast op doortocht in een broze wereld (245) Over de aardse lichaamservaring (248) Gemoedsrust (254)	
	Bibliografie	261
	Namenindex	269
	Van dezelfde auteur	272

Woord vooraf

De strekking van dit boek is eenvoudig: de mens onthaalt zijn medemens om hem gastvrij te ontvangen en hem levenslang herbergzaamheid te verlenen. Dat is gemakkelijker gezegd dan gedaan, want veel mensen lijken daar niet erg toe genegen en doen niet zo veel om de wereld er daadwerkelijk herbergzamer op te maken. Dat is inspannend en vermoeiend. Daar komt zoveel bij kijken dat de beschouwingen over dit thema vaak in oeverloosheid ten onder dreigen te gaan en eerder vragen oproepen dan beantwoorden.

Realisaties vooronderstellen gedachten, verlangens en wensen die op hun beurt roepen om een inspirerende verwoording van belevenissen en gebeurtenissen. Gedachten vallen niet uit de lucht, maar doemen op in het zelfbesef en in de manier waarop eenieder zichzelf en de anderen rondom zich tracht te verstaan. Wat hierbij ter sprake komt, houdt verband met vragen waarop niet zomaar antwoorden volgen.

In de afgelopen jaren heb ik in essays, gastcolleges en lezingen in Nederland, Québec en Vlaanderen vragen durven stellen en ze tegelijk meestal onbeantwoord gelaten. Dat overkomt filosofen wel meer. Ik moet echter bekennen dat het aan antwoorden toch niet altijd ontbrak, de verleiding daartoe is immers groot. In het milieu van architecten, filosofen en psychologen wilde ik echter vooral enkele woorden (en hun betekenissen) in herinnering brengen. Via beschrijvingen van situaties of literaire verhalen bleef ik en blijf ik nog steeds stilstaan bij wat kennelijk geen enkele gemeenschap kan veronachtzamen, maar helaas tot op zekere hoogte toch doet. Ik mag dit niet veralgemeniseren, want in begin-

sel laten gemeenschappen zich wel degelijk iets gelegen liggen aan een gastvrijheid die in duurzame herbergzaamheid uitmondt. Maar het lijkt er soms op dat die gemeenschappen dat werk niet goed aankunnen en dat zij bovendien zelden nagaan vanwaar hun inspiratie komt.

Hospitaliteit is een humanitaire opdracht die het verdient als een feest erkend te worden omdat zij iets heiligs is – dat vertellen vele beschavingen. ‘Gastvrijheid’ en ‘herbergzaamheid’ roepen elkaar op. Ze behoren tot de ethiek als een kunst, tot de verfijnde zin om in een gemeenschap redelijkheid en zelfbesef op elkaar af te stemmen en op een onbevangen liefdevol leven voorbij alle berekening. Ze zijn ook van de orde van de smaak, dat bijzondere vermogen om de mateloosheid te temmen. Ze vertonen ook religieuze facetten die wijzen op een mythische grondlaag.

In het Nederlandse ‘hospitaliteit’ komen ‘gastvrijheid’ en ‘herbergzaamheid’ samen. Het Engels-Nederlands Vertaalwoordenboek geeft een onderscheid. ‘Hospitality’ duidt op gastvrijheid, maar staat niet voor het substantief ‘herbergzaamheid’ dat zelf niet vertaald wordt; er is alleen het bijvoeglijke naamwoord ‘hospitable’ voor de genereuze houding van de gastvrije man of vrouw die goed onthaalt en tegelijk voor een herbergzame omgeving of plek zorgt, ‘a hospitable environment’. Komt ‘gast’, ‘guest’ van het proto-germaans ‘gastiz’, betrekking hebbend op vreemdeling, hospitaliteit is van Latijnse origine. ‘Hospes’ voor gast en gastheer en ‘hospitium’ voor de houding gastvriendschap en gastvrijheid, gastvrij onthaal, en ook voor de herbergzame plaats waar de gast onderdak vindt en kan vertoeven. Er blijft echter enige dubbelzinnigheid, want zoals al aangegeven betekent ‘gast’ eveneens ‘vreemdeling’, misschien zelfs een vijandige vreemdeling. Van ‘hospes’ is ook ‘hostis’ afgeleid, alsook ‘hostilis’ / ‘hostilitas’ (vijandig/vijandigheid), waarvan onze talen ‘hostilität’, ‘hostilité’, ‘hostiliteit’ en ‘hostility’ hebben overgenomen. Een en ander geeft hier uitdrukking aan de argwaan ten aanzien van de vreemdeling die men wel onderdak verleent. De (Latijnse) etymologie vertelt ook dat ‘hospes’ van ‘hosti-potes’, de heer of meester over de gasten en

vreemdelingen. In het Frans blijft ‘hospitalité’ eenduidig de betekenis van gastvrijheid of herbergzaamheid behouden. Als deze Romaanse taal het over ‘hôte’ heeft, is er wel dubbelzinnigheid. Het woord betekent zowel gast als waard; de ‘p’ is in de loop der tijden weggefallen.¹ Stoute tongen beweren dat dit het Franse kolonialisme goed uit kwam.

In de geest van wat ik over gastvrijheid en herbergzaamheid ontdekt heb, tracht ik aandacht te schenken aan het goede moment en de goede plek in de gemeenschap en aan de beschikbaarheid en de vrijgevigheid van de wereld. In dit perspectief volgen hier verhalen over gezelligheid en onthaal, over de handige omgang met de dingen in het wonen, over de enscenering van het dagelijks bestaan van mensen ‘die op hun gezamenlijke bootreis, vertrekkend vanuit een onbekende haven op weg naar een andere haven die zij evenmin kennen, jegens elkaar de beminnelijkheid van reisgenoten moeten betrachten’, zoals Fernando Pessoa het formuleert in een van zijn weinig opbeurende beschouwingen (*Boek der rusteloosheid*, 220).

In mijn boek maak ik gebruik van literaire fragmenten uit de wereldliteratuur van de *Metamorfoses* van Ovidius tot de romans van Franz Kafka en Marcel Proust. En passant ook van talrijke andere auteurs die over ons thema belangrijke dingen hebben geschreven. Maar er is meer dan literatuur. Ik vergeet de filmkunst niet, noch de schilderkunst. Voorbeelden hieruit helpen mij het goede leven van de wereldlijkheid genuanceerd ter sprake te brengen zonder dit meteen in een rationele verklaring of definitie te vangen.

Filosofische conceptualiseringën zijn in de verbale verbeelding late abstracties, in zekere zin begripsmatige allegorieën van wat de literatuur en de andere kunstvormen met grotere precisie en met meer schakeringen weten te beschrijven. Het zou me trouwens niet lukken een algehele en allesomvattende visie te ontwikkelen die de gastvrijheid en het herbergzame wonen in kaart brengt en

---

1 Ik maakte (hopelijk goed) gebruik van enkele suggesties van mijn dochter Eva.

verklaart. Het *moet* mij ook niet lukken, althans wanneer ik niet wil bezwijken voor de verleiding om de beleefde werkelijkheid in een academisch-theoretisch model te persen.

In deze reflecties houd ik mij graag aan de praktische regel dat ik eerder oog moet hebben voor de gegevenheid van de fenomenen in hun volheid dan voor de elegante constructies van theorieën die, natuurlijk, achteraf kunnen oriënteren en verhelderen. Daarom ook maak ik gebruik van nóg een andere informatie- en inspiratiebron. In de ontluiking van de wereld van het kind zie ik de existentiële dimensie van de fenomenen in hun ontstaan, in hun eerste belichamingen. Ouders en grootouders, peuterleiders en kleuterjuffen zijn de geprivilegieerde getuigen van het eerste handelen, spelen, spreken, zintuiglijk verkennen en van de explosies van de verbeelding. Het kind probeert wat elke volwassen sterveling bezig houdt. In dit perspectief is er steeds iets meer. Wat elke persoon in zijn uniciteit wedervaart, vanaf zijn komst in de wereld tot zijn heengaan, dwingt de gemeenschap tot een praktische reflectie op de zorg voor 's mensen bestaan tijdens zijn aardse verblijf.

Leert de ervaring ten slotte dat herbergzaamheid zich niet in concepten, esthetische modellen of meetbare verhoudingen laat vastpinnen, die zelfde ervaring houdt me ook af van de gedachte dat het wonen te verklaren is vanuit een of andere behoefte die tot wonen zou aanzetten. Ik weet niet hoe ik het me zou kunnen voorstellen dat in de wereld iets aan het wonen vooraf zou gaan. Wonen is, zoals de taal en het zich kleden, een oorspronkelijk menselijk gegeven waaraan niemand ontsnapt. Wonen is daarom onverklaarbaar en raadselachtig, maar uitermate concreet in de gastvrijheid die in herbergzaamheid uitmond.²

---

2 Met dank aan Edo Klement die al meer dan twintig jaar zovele manuscripten van mij in goede banen heeft geleid.

DEEL EEN

GASTVRIJHEID

Een ethiek van de gastvrijheid hoeft je niet te cultiveren, ook al is ze niet vrij van spanningen of tegenstrijdigheden en ook al kan ze ontaarden. Gastvrijheid is het wezen van de cultuur, en niet zomaar een willekeurige ethisch beginsel. In zoverre ethisch handelen raakt aan de *ethos*, dat wil zeggen aan de woning, de plek waar je thuis bent, je vertrouwde verblijfplaats en hoe je er leeft, hoe je er verhoudt tot jezelf en anderen, anderen als vertrouwden of als vreemdelingen, *is ethiek gastvrijheid*, valt zij volledig samen met de ervaring van gastvrijheid, hoe die ook wordt ontplooid of ingeperkt. Maar juist daarom, en omdat het thuis-zijn bij zichzelf, het zichzelf-zijn zelf veronderstelt dat ontvangst of opname van een ander altijd gepaard gaat met enigerlei vorm van gewelddadige onderwerping, beheersing of dwang, daarom bestaat er een geschiedenis van de gastvrijheid, een altijd mogelijke ontaarding van de *Wet* van de gastvrijheid (die onvoorwaardelijk kan lijken) en van de *wetten* die deze gastvrijheid inperken, aan voorwaarden onderwerpen en opnemen in een stelsel van rechtsregels.

Jacques Derrida

1 Onthalen en ontvangen

Vreemde gasten

Op het omslag van dit boek staat een schilderij van de Parijse schilder Jean-Bernard Restout (1732-1797) afgebeeld. Het toont centraal in beeld een goed gebouwde, enigszins zelfgenoegzame, welgestelde man met opvallende rode tuniek. Hij zit nonchalant aan een vol gedekte tafel en straalt gezag uit. Bij hem zit ook een jongeman. Een vreemd gezelschap. Het interieur is vrij schamel. Een ouder echtpaar biedt de tafelende heren in alle nederigheid een gans aan. De man centraal in beeld wijst dit aanbod echter even autoritair als bedaard van de hand, letterlijk, met een duidelijk handgebaar. De jongeman stemt in met de afwijzing en steekt een waarschuwende vinger op. De oudere man en vrouw zijn verbaasd, misschien zelfs onthutst.

Wat is hier aan de hand? De verschijning van de jongeman geeft een indicatie: hij draagt een helm met vleugels, heeft een staf en gevleugelde schoenen, de attributen van Mercurius, de begeleider en boodschapper van de Romeinse goden (zoals Hermes de boodschapper van de Griekse bewoners van de Olympos was). De centrale figuur moet dan Jupiter zijn. De titel van dit schilderij bevestigt dit: *Philémon et Baucis donnant l'hospitalité à Jupiter et Mercure*. Het werk dateert van 1769 en bevindt zich in het *Musée des Beaux-Arts* in Tours.

Baucis en Philemon

De titel, *Philemon en Baucis verlenen gastvrijheid aan Jupiter en Mercurius*, omvat meer dan wat de toeschouwer te zien krijgt. De beide hemelbewoners worden inderdaad goed ontvangen, zoals het schilderij toont, maar in de eerste plaats is er Jupiters bezwerend gebaar naar Baucis die de gans wil grijpen. Dit is een belangrijk moment, althans volgens de fabel, gehaald uit de *Metamorphosen* van Ovidius (43 v. Chr.-17 n. Chr.), waarnaar het schilderij verwijst. Tijdens een tocht op aarde waren Jupiter en zijn zoon Mercurius in mensengedaante op zoek naar een slaappleats. Met hun vraag klopten ze aan bij duizend huizen, maar telkens bleef de deur van die huizen dicht, ‘uitgezonderd één hutje met een dak van riet en stro’, dat van het vrome bejaarde echtpaar Baucis en Philemon, waar ze wél werden binnengelaten, zo vertelt Ovidius. En verder:

‘Wel, toen de hemelingen dus dit kleine woonhuis vonden en binnen stapten, zich diep bukkend voor de lage deur, haalde de oude man een bank en noodde hen te rusten. Baucis legt er gedienschtig eerst een lap van jutte op, veegt daarna in de haard de lauwe as opzij en rakelt het vuur van gisteren op, doet bladeren en droge schors erbij, blaast in de vlammen met haar oude-vrouwenadem, haalt dun gekloofde houtjes en gedroogde takken van de vliering, breekt ze, gooit ze in het vuur onder de kookpot, maakt dan de groente, die haar man geplukt had uit hun goedbesproeide tuintje, schoon, waarna ze met een tweetands hooivork een vuilberookte ham, die aan de donkere balken hangt, omlaag tilt en een kleine moot van ’t lang bewaarde rugstuk afsnijdt en in het water legt, dat ondertussen kookt.

Tijdens het werk vullen zij de tijd met conversatie waardoor het wachten niet zo lang lijkt. In een houten teil die daar met stevig hengsel aan een spijker was bevestigd, wordt halfwarm water uitgestort, opdat de gasten zich kunnen verfrissen. Op een bank, met onderstel en poten van wilgenhout, wordt eerst een zachte biezen mat gelegd en deze dekken ze met kleden die alleen bij

feesten tevoorschijn komen. Wat niet wegneemt, dat het een goedkoop en wat versleten dek is, passend bij dat wilgenhouten meubel.

De goden nemen plaats. De oude vrouw schuift beverig, haar rokken opgeschort, een driepoottafel bij: één poot is wat te kort; een potscherf die eronder wordt gelegd zet alles recht, het blad wordt met een plukje kruisemuntgroen gesponst. Dan komt het maal: groenzwarte vruchten van de maagd Minerva; herfstkornoeljes in een helder vruchtsap drijvend; andijvie en radijzen en een groot stuk geitenkaas en eieren, licht omgewenteld in half-warme sintels, alles op aarden borden; en daar komt een wijnkan van al even dure makelij en beukenhouten bekens vol barsten, die met gele waslijm dicht gestreken zijn.

De tweede gang volgt snel: het haardvuur levert warme spijzen, de kan met wijn – geen hoge ouderdom – gaat nog eens rond, wordt daarna weggezet om plaats te maken voor het toetje: noten en vijgen tussen rimpelige dadels en pruimen en geurige appels, in gevlochten mandjes, en druiven, rechtstreeks uit de purperen wijngaard, en midden op een blanke honingraat. Boven dit alles straalden hun vreugd en goede wil, zo rijk en zo gastvrij...

Al etend zien ze dat de wijnkan, waar ze al die keren uit schonken, zich vanzelf weer vult en dat de wijn niet slinkt. Dit wonder wekt ontsteltenis. Met opgeheven handen tonen zij beiden, Baucis en Philemon, hun ontzag en vragen vergiffenis voor 't simpel maal en voor hun armoe. De gans, hun enige, de wachtpost van dit klein paleis – die willen ze gaan slachten voor hun goddelijke gasten! Maar het gewiekte dier put snel de stramme oudjes uit, ontloopt hen steeds en lijkt dan uitgerekend bij de goden zijn heil te zoeken. Die verbieden dat hij wordt geslacht: "Ja, wij zijn goden," zeggen ze, "en deze streek vol zondaars krijgt straks de straf die men verdiend heeft. Jullie gaan vrijuit en blijven ongedeerd, maar moeten wel dit huis verlaten" (*Metamorphosen*, VIII, 210-212).

Ovidius' verhaal gaat verder. De goden nodigen Baucis en Philemon uit om met hen mee te gaan. De aardbewoners zien hoe een

zondvloed de streek onder water zet, maar dat hun woning wordt gespaard, sterker nog, hoe hun woning verandert in een prachtige tempel waar ze, naar eigen wens, priesters worden en waar ze samen kunnen sterven zonder ooit van elkaar gescheiden te raken. Bij hun dood veranderen ze in twee bomen met takken die in elkaar verstrengeld zijn, teken van hun liefde. Ze hadden 'nog net de tijd om elkaar vaarwel te zeggen en bij de naam te noemen: tegelijk verdween hun mond in takkengroen... Nog altijd wijzen Phrygische bewoners die bomen aan, twee naast elkaar, uit mensenvorm ontstaan'.

Vanuit esthetisch oogpunt heeft Restout eerder een academisch dan picturaal rijk kunstwerk gemaakt. Daarom is het geen bekend schilderij geworden, maar veeleer een van de vele representatieve uitbeeldingen van een bekende fabel. Sedert de renaissance hebben die metamorfoses trouwens het monopolie van de Bijbelverhalen doorbroken als een soort heidense pendant – terug naar de Antieke Wereld – voor de kerkelijke kunst en haar evocaties van de christelijke geschiedenis.

Het schilderij van Restout biedt tegen de achtergrond van Ovidius' fabel een interessante verheldering van een beslissend moment in een allegorie van de gastvrijheid. In dat ene beeld toont de schilder de verwardheid van het oude echtpaar dat voor de heilige gastvrijheid het beste over heeft en voor de goden niets mag verbergen. Met het resolute oordeel en besluit van de goden worden Baucis en Philemon echter afgeremd in hun vrijgevigheid. Zij gaan te ver en hoeven niet overdadig te zijn, dat wordt van hen niet verwacht. Het past de stervelingen kennelijk niet, ook niet nadat ze vernomen hebben goden over de vloer te hebben gekregen, het beste van wat ze in huis hebben – 'de gans, hun enige, de wachtpost van dit klein paleis' – aan hun gasten op te offeren. Zo'n onbezonnen daad zou een drempeloverschrijding zijn, ontoelaatbaar voor de goden die zelf niet mateloos gebruik willen maken van de gastvrijheid en vrijgevigheid van de stervelingen. De 'rechtschapen en vrome' Baucis en Philemon hebben zich onvoorwaardelijk getoond. Zolang Jupiter en Mercurius voor

de deur van de hut stonden waren zij geen genodigden, maar deze onverwachte vreemdelingen werden het onmiddellijk nadat ze om onderdak vroegen. De gastheer en gastvrouw stellen geen vragen en informeren zelfs niet naar de naam van diegenen die ze binnenlaten. Het onvoorwaardelijke onthaal en de goede intentie volstonden kennelijk voor de goden. (Er is hier tot op zekere hoogte een analogie met het oudere Bijbelse verhaal waarin Jahweh Abraham opdraagt zijn zoon Isaak te offeren, maar hem dat uiteindelijk belet te doen, omdat het teveel was – *Genesis 22:1-19*).

Ovidius' verhaal past in het genre van de mythologische epiek waarin de Helleense goden zich met waarschuwingen tot de mensen richten. Vaak in onzekerheid over de trouw van de eigenzinnig geworden stervelingen, willen de goden weten of hun schepselen hen nog dienen en vereren. Zo stellen de goden hun geloof in en hun respect voor de sacrale leefregels op de proef. Zouden zij de als vreemdelingen vermomde goden zonder meer onderdak verlenen? (In tegenstelling tot Ovidius' fabel tooit Restout Mercurius wél met staf en vleugelschoenen.) Dat doen de vrome Baucis en Philemon met woord en daad. De stadsgenoten die de heilige plicht van de gastvrijheid negeren, worden daarentegen vreselijk gestraft. Niet alleen de heilige toorn, maar ook de eeuwige beloning en grenzeloze gratie behoren tot het voorrecht van de goden.

Drempels en grenzen

Fabels en mythen leren dat ik moet opletten voor grenzen en de juiste maat. Ik moet vooral op mijn hoede zijn voor vermomde goden die, zoals zij wel vaker doen, zich ongevraagd aanmelden – deze goden zijn immers niet erg lankmoedig als het gaat om stervelingen die hen niet de passende eer bewijzen. Ook Ovidius' verhaal en Restout's schilderij tonen dat ik de juiste maat moet betrachten.

Voor grenzen moet ik halt houden en voor een drempel de pas inhouden. Scherm ik gedachteloos met grenzeloosheid en